

קידוש ואמירת יעלה ויבוא ביום הכיפורים

ענף ב - קידוש ובציעה על ב' כיכרות ביום הכיפורים שחל בשבת

במסכת יומא (פ"ח מ"ה) מפורש במשנה: "חולה, מאכילים אותו על פי בקיאים", וכן נפסק להלכה בשו"ע (או"ח סי' תריח סע' א) "חולה שצריך לאכול, אם יש שם רופא בקי, אפילו הוא עובד כוכבים שאומר אם לא יאכילו אותו אפשר שיכבד עליו החולי ויסתכן, מאכילים אותו על פיו". ודנו הפוסקים האם כאשר חולה חייב לאכול ביום הכיפורים מחמת פיקוח נפש, דינו כמי שאוכל ביום טוב, ועליו לקדש קודם אכילתו, ולהזכיר יעלה ויבוא בברכת המזון, והאם חייב בנטילת ידים ונטילת מים אחרונים.

וכמו כן, יש לעיין מה הדין ביום הכיפורים שחל **בשבת**, לענין קידוש והזכרת רצה והחליצנו בברכת המזון, והאם החולה חייב לבצוע על "לחם משנה" בסעודתו.

ברכה על אכילה ביום הכיפורים

א. במשנה במסכת ברכות (פ"ז מ"א) נאמר: "אכל טבל, ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, ומעשר שני והקדש שלא נפדו, והשמש שאכל פחות מכזית - אין מזמנין עליו". ונחלקו הראשונים האם במשנה נאמרה רק הלכה בדיני **זימון** - שהאוכל דבר אסור אינו מצטרף ל**זימון**, או גם דין בהלכות **ברכות** - שאין לברך על אכילת איסורים, כדברי השיטה מקובצת (שם, ד"ה ומעשר ראשון) "פירוש טעמא דמתניתין בכל הני, **דבכל מאכל שיש עבירה באכילתו לא מברכין עליה כלל**. ולא תימא דווקא זימון הוא דלא מזמנין בהו, הא ברוכי מברכין עליהו, דהא קתני בהדיהו והשמש שאכל פחות מכזית נמי, וליכא למימר דבפחות מכזית זימון הוא דליכא הא ברכה לאחריו איכא, אלא ודאי אינו מברך כלל. והדין נותן, דמכיון שיש עבירה באכילתו, אין זה מברך אלא מנאץ, וכן כתב הרמב"ם ז"ל. תדע לך, הרי שהיה אוכל חזיר ונבלה ואפילו בהיתר, כגון מסוכן שצריך להם, התאמר שיברך, זה בודאי אין ראוי". ואכן בדברי הרמב"ם (הלכות ברכות פ"א הי"ט) מפורש: "כל האוכל דבר האסור בין בדזון בין בשגגה, אינו מברך עליו לא בתחילה ולא בסוף". והוסיף השיטה מקובצת: "מי שהוצרך לאכול ביום הכפורים מחמת חולי, אף על פי שמותר, נראה ודאי **דאין לו לברך כלל** בין לפניו בין לאחריו, **דלאו הנאה הוא לו אלא צערא**".

אולם הראב"ד (שם) השיג על דברי הרמב"ם, וכתב: "אמר אברהם, טעה בזה טעות גדולה, שלא אמרו שאין מברכין, אלא שאין מזמנין עליהם, לומר שאין להם חשיבות קביעות הואיל ואוכלין דבר האסור, והוא כעין אכילת פירות שאין להם קבע לזימון. אבל ברכה תחילה וסוף למה לא יברכו, הואיל ו**נהנו**". ומבואר בדבריו, שגם האוכל דבר אסור חייב לברך, מכיון שסוף סוף **נהנה** מהמזון שאוכל, וחייב להודות על כך. ובשו"ת הרשב"א (ח"א סימן תשצד) הכריע כדברי הראב"ד, שבכל אכילת איסור צריך לברך, ובשל כך פסק הרשב"א שגם חולה האוכל ביום הכיפורים מברך: "שאלת, חולה שצריך לאכול ביום הכפורים, אם

מברך המוציא וברכת המזון, אם לאו. ואמרת שראית אחד מן האחרונים שהכריע שאין מברך. [והשיב הרשב"א] איני רואה בדברי זה האחרון כלום, ודברים של תוהו הם. ושלא אמרו באוכל טבל אלא שאין מזמנין עליו, כלומר שאינו ראוי להתחבר ולהצטרף, אבל הוא לעצמו מברך תחלה וסוף. דמי שאכל שום לא יאכל שום אחר. ובודאי הר"מ במז"ל כתב באוכל טבל שאינו מברך, אבל מנין לו. אבל הראב"ד ז"ל תפש עליו בזה, וזו אחת מהשגותיו". ומבואר בדברי הרשב"א כשיטת הראב"ד, שגם האוכל דבר אסור חייב לברך, מכיון שסוף סוף **נהנה** מהמזון שאוכל, ולכן גם חולה האוכל ביום הכיפורים מברך.

ומשמע מדברי הרשב"א שנקט בדעת הרמב"ם, שחולה האוכל ביום הכיפורים אינו מברך, כדין האוכל מאכל אסור שאינו מברך. וכנראה הרשב"א למד זאת מסתימת לשון הרמב"ם, שלא חילק בין אכילת מאכל אסור, לאכילת חולה ביום הכיפורים.

אולם מרן השו"ע פסק בהלכות ברכות (או"ח סי' קצו סע' א) כדברי הרמב"ם "אכל דבר איסור, אין מברכים עליו לא בתחילה ולא בסוף", ויחד עם זאת פסק בהלכה הסמוכה (סע' ב) "אם אכל דבר איסור **במקום סכנה, מברכים עליו**". וכתב המשנה ברורה (שם ס"ק ה) "והטעם, דכיון דסכנה הוא, היתרא אכיל, ואדרבה מצוה קא עביד להציל נפשו, וכתבי וחי בהם ואמרו חז"ל ולא שימות בהם".

ועל פי שיטתו, פסק השו"ע בהלכות יום הכיפורים (או"ח סי' תריח סע' א) "חולה שאכל ביום הכיפורים ונתיישב דעתו בענין **שיכול** לברך, צריך להזכיר של יום הכיפורים בברכת המזון, שאומר יעלה ויבוא בבונה ירושלים". ואף שמלשון השו"ע היה משמע לכאורה שאין **חובה** לברך אלא רק אם ירצה **יכול** לברך, הרי כבר נתבאר בדברי השו"ע בהלכות ברכות שיש **חובה** לברך על אכילת איסור במקום סכנה, ופשיטא שהוא הדין בחולה האוכל ביום הכיפורים מחמת פקוח נפש, וכדברי הגהות קרית חנה (מובא באוצר המפרשים על גליון השו"ע במהדורת מכון ירושלים) "פשוט **שצריך** לברך, דלא הוי כאכל איסורא, דהוי לדידיה כהיתרא".

אמירת יעלה ויבא

ב. כאמור לעיל בדברי השו"ע "חולה שאכל ביום הכיפורים, אומר יעלה ויבוא בבונה ירושלים". ומקור הדין הובא בדברי הטור בשם אביו הרא"ש.

וכתב הבית יוסף בביאור סברתו: "דבר פשוט הוא, דבהיתר אכיל, ואדרבה מצוה קא עביד, הוי **לדידיה יום הכפורים כמו לדידן שאר ימים טובים**". והלבוש (או"ח סי' תריח) הוסיף: "והרי יום כיפור לגבי ידידיה הוא כשאר ימים טובים לגבי שאר אדם לענין אכילה, **והלכך מצוה הוא לו לאכול כמו בשאר ימים טובים** כיון שיש בו סכנה, ולכך יברך עליה, ויזכור יום כיפור ביעלה ויבא בבונה ירושלים".

אולם הט"ז (שם ס"ק י) הסתייג מהכרעת השו"ע, וכתב שיש הבדל בין אכילת חולה שיש בו סכנה ביום כיפור לאכילה בכל יום טוב: "ברכת המזון של זה [החולה] **אין היום גורם**, דאדרבה סדר היום הוא שלא לברך ברכת המזון, כי אין בו אכילה, רק מצד המקרה שאירע לזה אונס המביאו לידי ברכת המזון, היאך נאמר כאן שהיום גורם לו. וזה לא דמי לשאר יום טוב שיש עליו חיוב מצד היום לאכול, דאסור להיות בלא אכילה. משא"כ כאן הוא להיפך, אלא שהאונס גורם האכילה, **קדושת יום הכיפורים מאי בעי הכא**". בכל יום טוב, יש חיוב לאכול מדין עונג יום טוב, ולכן ה"יום" מחייב הזכרת יעלה ויבוא בשעת האכילה [בברכת המזון]. אולם ביום הכיפורים, קדושת היום מחייבת תענית, והאכילה אינה נובעת מ"**חיובי היום**" אלא

מחמת האונס שמוכרח לאכול כדי לא למות, וכפי שביאר בהגהות רבי זלמן סנדר כהנא על גליון השו"ע: "מצוה דפיקוח נפש דאין לה שייכות להיום". ומשום כך גם אין חיוב להזכיר יעלה ויבוא בברכת המזון. ומתוך חילוק זה נקט הט"ז: "נלע"ד דשב ואל תעשה עדיף בזה, שלא להזכיר יעלה ויבוא בזה, דברכת המזון גופה יש בו מחלוקת אם יברך על איסור במקום סכנה כמוזכר סימן קצ"ו ע"ש בדברינו, והבו דלא לוסף עלה לומר יעלה ויבא ולהזכיר יום הכיפורים בזה".

וגם המגן אברהם (שם ס"ק י) הביא מדברי שבולי הלקט בשם רבי אביגדור כ"ץ, שמעיקר הדין אין להזכיר את יום הכיפורים בברכת המזון היות ואין מצוה לאכול ביום זה "כיון שהיום גרם לו איסור, רק שפיקוח נפש גורם לו היתר, והוא לדידיה כחול, אין בו לא קידוש ולא על הכוס ולא הזכרה בברכת המזון, ואפילו רצה להזכיר אינו מזכיר, דלא אשכחן הזכרה בברכת המזון אלא במקום שיש מצוה באכילתו". אולם למעשה הכריע המג"א: "מיהו אין להקל כיון שהטור מחמיר".

ואמנם בערוך השלחן (או"ח סי' תריח סע' יז) נשאר בצ"ע היאך צריך לנהוג למעשה: "חולה שאכל ביום"כ ונתיישב דעתו בענין שיכול לברך, צריך להזכיר של יום הכיפורים בברכת המזון. וגדולי האחרונים מפפקים הרבה בדין זה, שהרי לא היום גורם האכילה אלא מחלתו גרמה לו, ולמה יזכור יום הכיפורים בברכת המזון (ט"ז ומג"א סק"י). ולא ידעתי איך החולים נוהגים בזה".

המשנה ברורה (ס"ק כט) הביא את מחלוקת השו"ע עם הט"ז והמג"א, ולא הכריע ביניהם, אולם בשער הציון (ס"ק כא) כתב: "אכן כיון דהוא רק בקשה בעלמא, יעלה ויבא וכן רצה, ואין בזה חשש ברכה לבטלה, יוכל לומר, מה שאין כן קידוש, כמו שכתבנו לקמן".

ומאחר ונחלקו האחרונים האם חייב להזכיר יעלה ויבוא בברכת המזון ביום הכיפורים, אם שכח מלהזכירו, ודאי אינו מחוייב לחזור ולברך את ברכת המזון, כדין השוכח להזכיר שבת ויום טוב בברכת המזון, וכפי שכתב המשנה ברורה (ס"ק כט) "אם שכח לומר יעלה ויבוא או רצה כשחל בשבת ונזכר אחר שסיים ברכת בונה ירושלים, לא יחזור".

קידוש

ג. לעיל [אות ב] הובאו דברי המג"א שחולה הנצרך לאכול ביום הכיפורים, אינו מקדש: "כיון שהיום גרם לו איסור, רק שפיקוח נפש גורם לו היתר, והוא לדידיה כחול, אין בו לא קידוש ולא על הכוס". ומסיים המג"א: "מיהו אין להקל כיון שהטור מחמיר, ועכ"פ אינו צריך לקדש, דיש לחוש לברכה לבטלה". ומבואר בדבריו שאין חובה לקדש לפני אכילה ביום הכיפורים, מכיון שקדושת יום הכיפורים מחייבת תענית ולא אכילה, ולכן יום הכיפורים נחשב "יום חול" מצד החיוב לקדש בו.

ובשו"ע הרב (סע' יח) מבואר טעם נוסף: "וגם אינו צריך לקדש על היין ולא על הפת, משום שלא תיקנו חכמים דברים אלו ביום הכיפורים". וכנראה כוונתו לכך שחיוב הקידוש ביום טוב הוא מדרבנן (משנ"ב סי' רעא ס"ק ב), ולכן אין חיוב קידוש ב"יום טוב" של יום הכיפורים, כי רבנן לא תיקנו קידוש לחולה הנצרך לאכול משום פקוח נפש [ידידי רבי מרדכי פרקש, שליח חב"ד בסייעטל, ושינגטון, העיר כי בשו"ע הרב (סי' תרי"ח סי"ח) מובא שהחולה צריך להזכיר יעלה ויבוא בברכת המזון, אולם אדמו"ר הזקן לא הביא הלכה זו בסידורו. ולדעת השער הכולל (פרק לד אות ט) אין לאומרה. אבל לדעת הגרא"ח נאה (פסקי הסידור אות קפה) יש לאומרה. והא דלא כתבו בסידור, כי הוא דבר בלתי שכיח כלל].

מאידך גיסא, האליהו רבא (לבוש החור סי' תריט) כתב בדין חולה האוכל ביום הכיפורים: "חולה שאכל ביום הכיפורים, צריך לברך ויזכור של יום הכיפורים בברכת המזון שאומר יעלה ויבוא, ובוצע על ב' ככרות ומקדש".

ולהלכה פסק המשנה ברורה (ס"ק כט) "קידוש בודאי אין לו לעשות דיש חשש ברכה לבטלה".

לסיכום: לפנינו שלוש שיטות בדברי הפוסקים בדינו של חולה הנצרך לאכול ביום הכיפורים:

- לא יקדש ולא יזכיר יעלה ויבוא בברכת המזון [ט"ז ומג"א].
 - יקדש ויזכיר יעלה ויבוא בברכת המזון [אליה רבה].
 - יזכיר יעלה ויבוא [הכרעת המשנה ברורה כדברי השו"ע, מכיון שאמירת יעלה ויבוא היא "בקשה בעלמא"] אך לא יקדש [לפי המשנה ברורה, מחשש ברכה לבטלה. ולפי שו"ע הרב מכיון שחכמים לא תיקנו קידוש לחולה הנצרך לאכול משום פקוח נפש].
- ויש לברר את יסוד ושורש מחלוקתם.

• • •

יום הכיפורים - יום קדוש ויום תענית

ד. ונראה בביאור הדברים בהקדם ספקו של רבי עקיבא איגר (מהדורא קמא סימן כד), בנדון קריאת התורה במנחה ביום הכיפורים: "עובדא הוי, במי שהיה מוטל על ערס דוי בסכנת מות, והרופא צוה לו לאכול ביום הכיפורים, והיו מתפללים בחדרו וקראו אותו לתורה ולא נסתפקתי בזה וצויתיו לעלות, כי בפשוטו **הקריאה ביום הכיפורים מחמת קדושת היום**, כמו בשאר יום טוב ושבת, ואם כן גם אינו מתענה יכול לעלות. ואך היה רוצים לקרות אותו גם **במנחה** ובזה נסתפקתי, אם **קריאת התורה במנחה הוי משום תענית**, אלא דבשאר תענית קוראים ויחל וביום הכיפורים קוראים בפרשת עריות, ואם כן אינו מתענה אינו יכול לעלות, או **דגם קריאה זו מחמת קדושת היום**, לקרות גם במנחה כמו בשבת ויכול גם אינו מתענה לעלות וצ"ע לדינא".

רעק"א הסתפק האם קריאת התורה ביום הכיפורים במנחה היא משום **התענית**, ולכן מי שאינו מתענה אינו רשאי לעלות לתורה לקריאה זו. או שיסוד הקריאה מדין **קדושת יום הכיפורים**, וממילא גם חולה שאינו מתענה, רשאי לעלות לתורה. ולמעשה נשאר רעק"א ב"צריך עיון".

אולם ספקו של רבי עקיבא איגר, היה פשוט לחתנו החתם סופר (ח"א סימן קנז) שכתב: "ביום תשעה באב תקע"א החליתי והוצרכתי לשנות בעוונותי הרבים, והרהרתי בדעתי אם ישאלוני התלמידים המתפללים בבית המדרש שבביתי האם יקראוני להעלות אותי לספר תורה למנחה בקריאת ויחל, מה אשיב להם". והכריע החתם סופר: "ונ"ל פשוט דיכולתי לעלות לתורה לקרות ויחל כמו שאר כל אדם... עד כאן לא אמרו הרב מהרי"ק (שורש ט) והבית יוסף (סימן תקסו סע' ד) אלא בב' וה' שמי שאינו מתענה אין אצלו יום תענית ומאי שייטיה [שייכות] דקריאת ויחל לדידיה, וכל שאינו מחוייב בדבר התענית אינו מוציא רבים ידי חובתן. משא"כ בתשעה באב **הוא יום שנתחייב בקריאת התורה** שחרית ומנחה אפילו מי שאינו מתענה בו לא יצא מכלל חיוב הנ"ל, ויומא קא גרים... תשעה באב יום מועד דפורענות הוא ואפילו אינו מתענה בו מכל מקום מחוייב בקריאת היום". לדעת החתם סופר, קריאת התורה בתשעה באב הוא משום **חובת היום** היות ותשעה באב נחשב כ"יום מועד", כלשון הכתוב (איכה

א, טו) 'קָרָא עָלַי מוֹעֵד' [וכפי שנפסק בשו"ע (או"ח סי' תקנט סע' ד) "אין אומרים תחנון בתשעה באב ואין נופלים על פניהם משום דמקרי מועד"]. ולכן אפילו מי שאינו מתענה בו לא יצא מכלל חיוב זה **"דיומא קא גרים"**. לדעת החתם סופר, יסוד קריאת התורה ביום הכיפורים היא משום **קדושת היום**, וממילא גם חולה שאינו מתענה, רשאי לעלות לתורה.

ובספר מרחשת (ח"א סימן יד) כתב שספקו של רעק"א תלוי במחלוקת מרן המחבר והרמ"א (או"ח סי' תרכב סע' ב), מהו נוסח חתימת ברכת ההפטרה במנחה של יום כיפורים: "לדעת המחבר שם מפטיר בנביא במנחה ביום הכיפורים חותם ב"על התורה ועל העבודה". והיינו משום דס"ל **דקריאת התורה במנחה** היא **משום קדושת היום**, על כן אומר "על התורה ועל העבודה וחיתום בשל יום הכיפורים". אבל לדעת הרמ"א שאינו אומר כלל על התורה ועל העבודה, והיינו משום דס"ל **דקריאת התורה במנחה** הוא **משום התענית**, ועל כן הוי כמו בתענית דעלמא שאינו אומר על התורה, והכי נמי ביום הכיפורים". ומבואר בדבריו, שמרן המחבר והרמ"א נחלקו בשאלה, האם קריאת התורה במנחה ביום כיפור היא משום **קדושת היום** או משום **התענית**. לדעת המחבר הקריאה היא משום **קדושת היום**, ולכן אומר על התורה ועל העבודה וחיתום בשל יום הכיפורים. אבל לדעת הרמ"א הקריאה משום **התענית**, ולכן חותם כבכל תענית ולא בנוסח שמזכיר את יום הכיפורים.

נמצא כי לדעת המחבר שקריאת התורה במנחה ביום הכיפורים היא מחמת **קדושת היום**, גם חולה שאינו מתענה ביום כיפור יוכל לעלות לתורה, כי הקריאה אינה בגלל התענית. ואילו לדעת הרמ"א שהקריאה היא משום **התענית**, רק מי שמתענה רשאי לעלות לתורה לקריאה זו.

ה. ממוצא הדברים למדנו, כי יש ביום הכיפורים שני דינים: **[א] קדושת היום**. **[ב] חיוב תענית**.

ודנו האחרונים האם חיוב קריאת התורה במנחה ביום הכיפורים נובע מחמת קדושת היום או משום התענית.

ומעתה כמו כן יש לחקור, האם חיוב הזכרת יעלה ויבוא בברכת המזון נובע משום **קדושת היום**, או שהחיוב נובע מדיני **אכילה ושתייה** ביום טוב, ונראה כי בזה תלוי שורש מחלוקת הפוסקים, האם חולה שאוכל ביום הכיפורים מזכיר יעלה ויבוא, וכפי שביאר ידידי, רבי מרדכי פרקש (קובץ הערות וביאורים, גליון תתק"ס, סוכות תש"ס) את פסק השו"ע שחולה אומר יעלה ויבוא בברכת המזון: "דהיות דסוף כל סוף **קדושת היום עליו**, הרי אף שהותרה לו קדושת היום בשביל האכילה, בהגיעו לברכת המזון צריך להזכיר קדושת היום, כי עכשיו לאחר אכילתו מברך, ותיקנו חכמים בברכת המזון להזכיר קדושת היום בכל יום טוב. וקדושת יום זה נמשכת עליו בשעה שאומר ברכת המזון. ואף שהסיבה לאמירתו היתה תלויה בהיתר קדושת יום טוב, הרי עכשיו באמירת ברכת המזון היא אמירה שיש קדושת יום טוב עליו, ורק לאכילה התירוהו. וכסברת רעק"א גבי יכולתו לעלות לתורה". ומוסיף: "אף דסיבת הגעתו לאמירת יעלה ויבוא היתה מחמת אכילתו, אבל כעת שמברך הוא מזכיר יעלה ויבוא מחמת **קדושת היום** ולא מחמת שמחת אכילה ושתייה. ולכן סובר השו"ע **שיאמר יעלה ויבוא**, דסוף כל סוף יש עליו ביום הכיפורים **קדושת היום** באיסור למעשה וקריאת מקרא קודש, וכל שאר העינויים דלא אתו לידי סכנה. ופשוט שאינו דומה **לקידוש** לפני האכילה, וכדברי אדמו"ר הזקן [שו"ע הרב המובא לעיל **אות ג**] שלא תקנו חכמים דברים אלו ביום הכיפורים".

ואילו הט"ז והמג"א פסקו כי חולה אינו אומר יעלה ויבוא בברכת המזון, כי הזכרת יעלה ויבוא בברכת המזון היא חיוב הנובע מדיני **אכילה ושתייה** ביום טוב, המצריכים הזכרת "יעלה ויבוא". ומשום כך, ביום הכיפורים, בשל קדושת היום המחייבת תענית ולא מחייבת אכילה, נחשב יום זה כ"יום חול" ולא כ"יום טוב" שהרי אין בו חיוב אכילה משום עונג, ולכן אין חיוב הזכרת יעלה ויבוא בברכת המזון.

• • •

נטילת ידיים ומים אחרונים

ו. "רחיצה" היא אחד מחמש העינויים שנצטוונו בהם ביום הכיפורים. ומעתה יש לדון, האם חולה האוכל ביום הכיפורים יטול את ידיו, שהרי אפילו אם הותרה לו **האכילה**, אך מי התיר את איסור **הרחיצה**. רבי יצחק זילברשטיין דן בספרו שבת שבתון (סעיף קמא) בשאלה זו, ומציין לדברי המהרי"ל דיסקין (קונטרס אחרון אות סח) "יש לעיין, חולה האוכל בתשעה באב אינו נוטל את ידיו, או עדיף למיכל בלי נטילת ידים". המהרי"ל דיסקין לא פשט את הספק, אולם הרב זילברשטיין ציין לדברי השיח יצחק שפשט את הספק ממה שכתב הרמב"ם (ברכות פ"ב ה"כ) "הפועלים שהיו עושים מלאכה אצל בעל הבית ואכלו פתן, אין מברכים לפניה. ובמעשה רוקח הוסיף, דלא בעי נטילת ידים, דקיל טפי דאינו אלא משום סרך תרומה "וכמו כן בזה, כיון דהיום הזה אסור ברחיצה, ממילא יש לומר שחכמים לא תיקנו נטילת ידים, אלא דוקא למי שאוכל בהיתר, משא"כ ביום בזה דלכו"ע אסור לאכול, אלא לזה התירו משום סכנה, על אכילה כזו לא תיקנו מעיקרא נטילת ידים, כי בעת שתיקנו, עליהם לא הטילו. עוד כתב השיח יצחק, כיון שהמחבר ס"ל שחמש עינויים דאורייתא ניהו וכדהעלה בכסף משנה פ"א משביתת העשור ה"ה, בוודאי לא תיקנו חכמים לאיש המוכרח לאכול מחמת הסכנה ביום הלזה שיחויב בנטילת ידים, ולעקור עינוי הרחיצה שחיובו מן התורה".

הרב זילברשטיין עצמו פסק כי "חולה האוכל ביום הכיפורים יש לו ליטול ידיו לפני האכילה עד לפרק היד". ונימוקו עמו: "דנטילת ידים כאשר היא רק לשם מצות נטילה אין בה איסור דאורייתא, מאחר ואינה לשם תענוג. והראיה, שהרי התירו גם לכלה [לרחוץ ביום כיפור, כדברי המשנה ביומא פ"ח מ"א]. ועוד, ישנם הסוברים דמאחר ורחיצת פנים היא רק על חלק מהגוף ולא על כולו, אין בו איסור תורה גם לסוברים שרחיצה מהתורה אסורה, וכך גם בענינו".

ומבואר שבנטילת ידים לצורך אכילה ביום הכיפורים אין איסור, משתי סיבות. ראשית, אין זו רחיצה לתענוג. שנית, התורה אוסרת רחיצת כל הגוף ולא חלק ממנו.

כמו כן דן הרב זילברשטיין, האם חולה האוכל ביום הכיפורים צריך ליטול את ידיו במים אחרונים לפני ברכת המזון, וציין למש"כ בשו"ת רבבות אפרים (ח"א סי' שפד) בשם הג"ר עובדיה הדאיה שנוטל ידיו, וכתב: "ויש לדון בדבר, משום שכיום אין לנו מלח סדומית, כמבואר בשו"ע או"ח סי' קפ"א ובמשנ"ב שם ס"ק כ"ב. ומשום ידים מזוהמות אין חוששים, הואיל ועכשיו אין מקפידים לרוחצם מלכלוך המאכל. ואף שהמג"א כתב להחמיר בשם המקובלים, וגם הגר"א כתב להחמיר, עדיין צ"ע אם אפשר ליטול ידים ביום הכיפורים. וחולה שהוא איסטניס ורגיל ליטול ידיו אחר הסעודה, לדידיה הוי ידים מזוהמות, וצריך ליטול קודם ברכת המזון, כמבואר בסימן קפ"א, ונראה דהוא הדין ביום הכיפורים".

ענף ב

קידוש ובציעה על ב' כיכרות ביום הכיפורים שחל בשבת

חיוב קידוש של שבת ביום הכיפורים שחל בשבת

ז. הרמב"ם (שבת כט, א) כתב: "מצות עשה **מן התורה** לקדש את יום **השבת** בדברים, שנאמר (שמות כ, ח) זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש, וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו. בכניסתו בקידוש היום, וביציאתו בהבדלה". אולם ביום טוב אין חיוב קידוש מהתורה, כפי שהביא המשנה ברורה (סי' רעא ס"ק ב) מדברי המג"א: "ודע דקידוש של יום טוב הוא מדרבנן, ומכל מקום יש לו כל דין קידוש של שבת" [דהיינו, בנוסח שקבעו חז"ל, על כוס יין, ובמקום סעודה].

נמצא שביום הכיפורים שחל בשבת, מלבד חובת הקידוש מחמת היום טוב [יום הכיפורים נחשב ליום טוב], יש חיוב מהתורה לקדש את השבת [מדין שבת]. ואם כן, כאשר חולה נצרך לאכול ביום הכיפורים שחל בשבת, אמנם אינו מחוייב בקידוש יום טוב שחיובו מדרבנן [הן לפי המג"א, שהרי קדושת יום הכיפורים מחייבת תענית ולא אכילה, ולכן אין יום הכיפורים נחשב ל"יום טוב" מצד החיוב לקדש בו. והן לפי שו"ע הרב, שחיוב הקידוש הוא מדרבנן, וחז"ל לא תיקנו קידוש לחולה הנצרך לאכול משום פקוח נפש, וכפי שנתבאר לעיל אות ה] - אולם לכאורה עדיין מוטל עליו לעשות קידוש כדי לצאת ידי חיובו מהתורה בקידוש השבת, וכפי שאכן כתב רעק"א בהגהותיו על דברי המג"א [לעיל אות ב] שחולה ביום הכיפורים אינו צריך לקדש: "אפשר דזהו רק ביום הכיפורים דעלמא, כיון דקידוש יום טוב דרבנן לא תיקנו כלל קידוש ביום הכיפורים, אבל ביום הכיפורים שחל בשבת דחיוב עליו מדאורייתא לקדש, יש לומר דצריך לקדש".

וכן יש לדייק מדברי שו"ע הרב הנ"ל בנדון קידוש ביום הכיפורים "וגם אינו צריך לקדש על היין משום שלא תיקנו חכמים דברים אלו ביום הכיפורים, כי דווקא קידוש שהוא "תקנת חכמים", דהיינו קידוש של יום טוב, לא תיקנו חכמים לחולה הנצרך לאכול ביום הכיפורים - והכוונה ליום כיפור בימות החול, שאז חיוב הקידוש הוא רק מחמת היום טוב. אבל בשבת, שחיוב הקידוש מהתורה, נקט רעק"א שהחולה חייב לקדש קודם שיאכל.

ביום הכיפורים שחל בשבת יכוין לצאת ידי חובת הקידוש בתפילה

ח. רעק"א לשיטתו, שיש חיוב קידוש ביום הכיפורים שחל בשבת, הוסיף וחיידש שאפשר לצאת ידי חובת המצוה דאורייתא לקדש את השבת, על ידי כוונה בעת הזכרת השבת בתפילת ערבית, כדבריו בהגהותיו על חידושו של המג"א בהלכות קידוש (או"ח סי' רע"א ס"ק א) "מדאורייתא בקידוש שאמר בתפילה סג', דקרא כתיב זכור את יום השבת, והרי זכר אותו, וקידוש במקום סעודה רבנן תקנוהו כמ"ש סי' רס"ט". וכתב רעק"א: "לענ"ד מוכח כן, ממה דלא מקדשין ביום הכיפורים שחל בשבת לצאת ידי קידוש דשבת דאורייתא, על כרחך משום דיוצאין בתפילה". וכן נקט החתם סופר (שם) שכתב על דברי המג"א: "ולפי זה, למה דקיימא לן מצוות צריכות כוונה, צריך לכוין בתפלת יום הכיפורים בין בחול בין בשבת, לצאת ידי חובת זכירה. ובשבתות דעלמא לא יכוין לצאת בתפילה, כדי שיצא ידי חובת קידוש דאורייתא מן המובחר במקום סעודה על הכוס, וכתיקון חז"ל, כן נראה לפענ"ד".

ועל פי דבריהם, רבי יחיאל מיכל טיקוצ'נסקי כתב בלוח ארץ ישראל: "העיר הגאון רבי יוסף חיים זוננפלד בשם הגאון רבי אברהם שאג, ביום כיפור שחל בשבת מאחר ואין קידוש על הכוס, לכן בזכירת השבת שבתפילת ערבית יזהר כל אחד לכוין קיום מצות עשה דזכור את יום השבת לקדשו". וכן הובא בספר הליכות שלמה (יום הכיפורים פ"ד סע' ד) בשם הגרש"ז אויערבך: "יום הכיפורים שחל בשבת, טוב לכוין בו בהזכרת שבת שבתפלת ערבית לצאת מצות "זכור את יום השבת לקדשו". נהי דלא קיים מצות קידוש מדרבנן, משום דבעינן על הכוס ובמקום סעודה, מכל מקום מקיים המצוה מדאורייתא".

וכן דייק רבי יצחק זילברשטיין בספרו תורת היולדת (פרק נב הערה כט) מהכרעת המשנה ברורה (סי' תריח ס"ק כט) שאין לחולה לקדש **מחשש ברכה לבטלה**, כי המשנה ברורה "לא דחה שיטת הרעק"א [שיש חיוב קידוש מהתורה] לגמרי, אלא פסק שמספק יש לחוש לברכה לבטלה". ומתוך כך חידש: "לפי זה אפשר שגם נשים שאין מתפללות כל השנה ערבית, יש להן להתפלל ערבית בליל יום הכיפורים שחל בשבת מדין קידוש, וגם על האנשים לכוין בתפילתם לצאת ידי מצות קידוש. וצ"ע".

ומבואר איפוא, שלא רק חולה, אלא **כל אדם**, צריך לכוין בעת הזכרת השבת בתפילת ערבית של יום הכיפורים שחל בשבת, לצאת ידי חיוב המצוה מהתורה לקדש את השבת.

שיטת התוספות רי"ד - אין חיוב קידוש במקום שאין חיוב סעודה

ט. אולם התוספות רי"ד (פסחים קו, א) כתב: "ועלה בדעתי לומר, שעיקר קידוש היום הוא לקדש בלא כלום, בלא יין ובלא פת, אבל חכמים תיקנו לקדש על היין או על הפת מפני חובת הקידוש. אבל לא יתכן לאומרו, מפני שאם כן כשחל יום הכיפורים בשבת שאסור באכילה, נקדש בלא סעודה. אלא לאו שמע מינה, אין קידוש נוהג אלא בסעודה, אבל **היכי דליכא סעודה לא מחייב בקידוש**, ומשום הכי לא מקדישין בלילי יום הכיפורים שחל להיות בשבת". ומסיים: "הכי אגמרי' רחמנא למשה, היכא דאיכא סעודה מחייב, והיכא דליכא סעודה לא מחייב. ומשום הכי לא מקדישין בלילי יוה"כ שחל להיות בשבת". ומבואר בדבריו ש**מהתורה** אין חיוב קידוש במקום שאין חיוב סעודה, כי חיוב הקידוש תלוי בסעודה. ולכן בליל יום הכיפורים שחל בשבת אין חיוב קידוש, כי אין חיוב של סעודה.

ועל סמך דבריו, כתב בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן רצג) ליישב את "מנהג העולם" לא להקפיד לכוין לצאת ידי חובת הקידוש ביום הכיפורים שחל בשבת, בתפילה: "הגרע"א והח"ס זצ"ל הזהירו בליל יוה"כ שחל בשבת שחייבין בקידוש. רק יוצאין בתפלה. ומצוות צריכות כוונה. וצריך לכוין לצאת מצות קידוש.

והשנה חל יוה"כ להיות בשבת. ונסתפקתי אם להכריז לפני מעריב לכיין לצאת מצוות קידוש בתפלה או לא צריך. ונראה שעיקר מצות קידוש לזכור יום השבת לקדשו, ועיקרו כשאוכל ושותה ומתענג לא ניכר באכילתו קדושה, ולכן מקדים קידוש שהיום קדוש אף שאוכל ושותה בו. אבל ביוה"כ שאנו כמלאכים בלי אכילה ושתיה, הלוא כולו קודש, ומסביר לא צריך לקדשו. ושוב מצאתי בתוספות רי"ד סוף פסחים לשיטות דקידוש על היין מהתורה, דהכי אגמריה רחמנא למשה וכו' ע"ש. ואף שמסביר לא נוכל ח"ו לדחות עמודי העולם הגרע"א והח"ס זצ"ל, כאן מנהג העולם לא להקפיד ביום הכיפורים שחל בשבת לכיין לקדש, והראשונים והאחרונים לא הזכירו דין זה, ומצאנו בזה סברא ברורה ליישב המנהג".

וכן נקט רבי חיים פנחס שיינברג, ראש ישיבת תורה אור, במכתבו לרבי יצחק זילברשטיין: "כתבתם שלמאן דאמר דמקדשים ביום הכיפורים שחל בשבת בתפילה, הרי נשים מחוייבות להתפלל תפילת ערבית, ומסתימת הפוסקים לא מצאנו כזה. ונראה לבאר בגדר מצות קידוש, דעיין בפסחים ק"א וברשב"ם שם דקידוש במקום סעודה, מדכתיב וקראת לשבת עונג, במקום עונג שהוא סעודה שם תהא הקריאה של קידוש, ואיפסק להלכה במחבר ובמשנ"ב סי' רע"ג ס"א. והנה מבואר ברש"י ביצה ב' ע"ב דסעודת שבת מחייבת בהכנה מערב שבת מחמת חשיבותה, וקריאת קידוש מבואר בר"מ פכ"ט מהל' שבת שיהא סיפור דברי שבח במעלת השבת. ונלע"ד דסיפור מעלת השבת בהא שמחייבת בסעודות חשובות, ואם כן **הקידוש תלויה בסעודה דווקא**, ואי אפשר לקידוש כלל בלא סעודה".

ומכל מקום נראה מדברי התוספות רי"ד, כי רק מי שחייב במצוות יום הכיפורים ונאסר באכילה, אינו מתחייב בקידוש, ברם **חולה** הרשאי לאכול ביום הכיפורים, יתחייב לקדש קודם לסעודה.

ביום הכיפורים שחל בשבת לא חל חיוב הקידוש

ט. אולם לדעת האור שמח (הלכות עבודת יום הכיפורים פ"א ה"ב) ביום הכיפורים שחל בשבת אין כלל חיוב קידוש, מטעם אחר, ולדבריו גם חולה פטור מקידוש קודם הסעודה.

הקרבת הקרבנות ביום הכיפורים בבית המקדש נעשתה **רק** על ידי הכהן הגדול, וכתב הרמב"ם (שם) "ואם היתה שבת, אף מוסף שבת אין מקריב אותו אלא כהן גדול". כשחל יום הכיפורים בשבת, גם הקרבת קרבן מוסף השבת היתה על ידי הכהן הגדול בלבד. וביאר האור שמח בטעם הדבר: "מוספי שבת בקדושת יום הכיפורים מקדשי, ומצוותן בכהן גדול כמו תמידים". כאשר יום הכיפורים חל בשבת, קדושת יום הכיפורים חלה על קדושת השבת, וגורמת לכך שקדושת שבת זו שונה מכל שבתות השנה. ולפיכך קרבן מוסף שבת זו מתקדש בקדושת יום הכיפורים, ורק הכהן הגדול רשאי להקריבו.

ולפי זה חידש האור שמח הלכה למעשה: "כן נ"ל דקדושת יום הכיפורים **חיילא על שבת גם כן להקדישו בשבות מכל אכילה**, דקדושת יום הכיפורים גם לשבת אהני שיוקדש בענות נפש. ולכן ביום הכיפורים שחל בשבת וחולה שיש בו סכנה שצריך לאכול, מורה אני **דלא מקדש גם על שבת**, דזה קדושת שבת **אז, שלא לאכול בו**, ופשוט". כלומר, קדושת יום הכיפורים החלה על קדושת השבת, גורמת לכך שקדושת שבת זו שונה מכל שבתות השנה, ולמרות שבכל השבתות קדושת השבת מחייבת אכילה, בשבת זו קדושת יום הכיפורים גורמת לכך שקדושת השבת מחייבת עינוי. ולאור חידוש זה נמצא שביום הכיפורים שחל בשבת אין כלל חיוב קידוש של שבת, כי קדושת השבת מחייבת עינוי ולא אכילה. ולפיכך גם לחולה

הנצרך לאכול בשבת זו, אין כל חיוב קידוש, לא מדין קידוש [דרבנן] של יום הכיפורים [שהוא יום טוב] ולא מדין קידוש [דאורייתא] של השבת.

ביום הכיפורים שחל בשבת גורמת קדושת יום הכיפורים לביטול מצות העונג

י. חידוש דומה מצאנו בדברי האדמו"ר הצמח צדק (או"ח סימן לו) במענה לשאלה: "לריש לקיש דס"ל חצי שיעור מותר מן התורה (יומא עג, ב), אם כן כשחל יוה"כ פ בשבת יהיה מחוייבים לאכול כזית פת ביוה"כ פ, דהא שיעור אכילת יוה"כ פ הוא בככותבת שהוא גדול כזית, וזה פלא". לשיטתו של ריש לקיש שחצי שיעור מותר מן התורה, יש לתמוה מדוע לא מחוייבים לאכול כזית פת ביום הכיפורים שחל להיות בשבת, כדי לקיים את מצות עונג שבת, ואין בכך ביטול מצות העינוי ביום הכיפורים ששיעורו בככותבת.

ותירץ הצמח צדק: "דכיון דבהדיא אמרה תורה תענו את נפשותיכם ביום הכיפורים, והיינו אף כשחל להיות בשבת, אם כן ביטלה התורה מצות אכילת שבת ועונג שבת כשחל בו יום הכיפורים, שהרי המצוה להתענות הוא היפך תענוג מאכילה ושתייה. וביוה"כ פ שחל להיות בשבת צוה הקב"ה דוקא להתענות. אם כן אין שום מצוה מהתורה אף על אכילת כזית לבד בשבת דיוה"כ פ, דאין חיוב לאכול כזית אף להרמב"ם, אלא בשאר שבת שהמצוה לאכול בו ולקדש על היין. וא"כ אין כאן שום מצוה שתדחה אף חצי שיעור לריש לקיש, מאחר שבשבת דיום הכיפורים בטל מצות עשה זו, והמצוה עשה הוא להיפך, לענות נפש". ומבואר כי ביום הכיפורים שחל בשבת, גורמת קדושת יום הכיפורים לביטול קיום מצות עונג שבת באכילה. ולכאורה הדברים מתאימים עם חידושו של האור שמח שקדושת יום הכיפורים גורמת לכך שקדושת שבת שחל בה יום הכיפורים שונה מכל שבתות השנה, ולמרות שבכל השבתות קדושת השבת מחייבת אכילה כדי לקיים את מצות העונג, בשבת זו קדושת יום הכיפורים גורמת לביטול מצות העונג שבת.

אולם הגרצ"פ פרנק כתב במקראי קודש (ימים נוראים סימן נד) שאין להוכיח מדברי הצמח צדק, שחולה הנצרך לאכול ביום הכיפורים שחל בשבת, חייב לקדש קודם שיאכל, שכן יש לומר שדברי הצמח צדק נאמרו רק "במי שמחוייב להתענות, דבשבת ביום הכיפורים פקע כל דין עונג שבת, כי מצות היום הוא לענות נפש. אבל בענין חולה הצריך לאכול, דמצוה עליו לאכול, יש לדון דהדר דינא שיהא מחוייב גם בקידוש כדין שבת דעלמא".

בדברי המקראי קודש נתבררו הבדלים בין השיטות בנדון קידוש ביום הכיפורים שחל בשבת.

• שיטת רעק"א והחתם סופר, שיש חיוב קידוש מהתורה, ולכן כל אדם צריך לכוון בתפילה לצאת ידי חובה זו. וחולה הנצרך לאכול, חייב לקדש קודם שיאכל.

• שיטת האור שמח, שקדושת יום הכיפורים החלה על קדושת השבת מחייבת עינוי, ולכן אין כלל חיוב קידוש של שבת. ולפיכך, הן בריא והן חולה, כלל לא חייבים בקידוש.

• שיטת הצמח צדק, שמצות העינוי ביום הכיפורים מבטלת את מצות עונג שבת, אך יש הבדל בין אדם בריא, שמצות העינוי מבטלת ממנו את חיובו להתענג ולכן אינו חייב בקידוש, לבין חולה שיש בו סכנה, שהאכילה נחשבת עבורו כמצוה ובשל כך חזר להיות מצווה במצות עונג שבת, ועליו לקדש קודם לאכילתו.

• שיטת התוספות רי"ד, שאין חיוב קידוש בליל יום הכיפורים שחל בשבת, מכיון שאין חיוב קידוש במקום שאין חיוב סעודה. ולפי שיטתו אין צורך לכוין בתפילת ערבית של יום הכיפורים לצאת ידי חובת מצות הקידוש. ואילו חולה הנצרך לאכול ביום הכיפורים, המצווה לאכול, יתחייב לקדש קודם לסעודה.

להלכה, הכריע המשנה ברורה (סי' תריח ס"ק כט) שאין לחולה לקדש מחשש ברכה לבטלה, וכן נקט לדינא הגרצ"פ פרנק.

[הרב זילברשטיין מוסיף בספרו שבת שבתון (סע' מד) עצה לחולה הנצרך לאכול ביום הכיפורים שחל בשבת: "ויתכן דאפשר להניח כוס יין לפני הש"ץ בברכת "מגן אבות", וכשיסיים "ברוך אתה ה' מקדש השבת", ישתה החולה, שהרי בין בקידוש ובין ב"מגן אבות", מסיימים "ברוך אתה ה' מקדש השבת", בשניהם אומרים דברי שבח על השבת, והחולה בין כך צריך לשתות, ואם כן אולי יקיים בזה חובת קידוש"].

. . .

קידוש בזמן קבלת תוספת שבת ללא תוספת יום הכיפורים

יא. רבי בצלאל ז'ולטי, רבה של ירושלים, הציע בספרו משנת יעבץ (או"ח סימן נט) לצאת ידי חובת קידוש של **השבת** ביום הכיפורים שחל בשבת, כדלהלן: "שיכול לקבל עליו תוספת שבת ולא תוספת יום הכיפורים, אם כן נקדש על הכוס קידוש של שבת מבעוד יום, ואע"פ שבקידוש הוא מקבל על עצמו תוספת שבת, כמש"כ הרא"ה בברכות כ"ז ע"ב ובאור זרוע הלכות ערב שבת סי' י"ד, מכל מקום מותר לו לשתות מהכוס כיון שקיבל עליו רק תוספת שבת ולא תוספת יום הכיפורים".

ולפי שיטתו של האור שמח, שקדושת יום הכיפורים חלה על קדושת השבת ומפקיעה את חיוב הקידוש, מבאר המשנת יעבץ מדוע לא תיקנו לקדש על הכוס בזמן תוספת שבת "כיון ששבת שחל בו יום הכיפורים הרי חיילא קדושת יום הכיפורים על השבת גם כן להקדישו בשבות מכל אכילה, דקדושת יום הכיפורים גם לשבת אהי שיוקדש בענות נפש, ואם כן נמצא ביום הכיפורים שחל בשבת **גם מצד השבת הוא מופקע מקידוש על הכוס**, שהרי **מצוותו של יום שבת זה הוא בענות נפש** ולא באכילה ושתיה. אם כן דינו של שבת זה הוא כיום הכיפורים עצמו, שאין בו דין קידוש על הכוס. ולפי זה לא שייך לומר שיקדש על הכוס קידוש של שבת מבעוד יום, שהרי בשבת זה הוא מופקע מדין קידוש על הכוס, וממילא הוא מופקע גם מבעוד יום מקידוש על הכוס".

אולם לשיטת רבי עקיבא איגר, שיש חיוב קידוש ביום הכיפורים שחל בשבת, עדיין נותרה על כנה השאלה, מדוע ביום הכיפורים שחל בשבת, לא יקבל תוספת שבת ללא תוספת יום הכיפורים, ויקדש על הכוס בזמן הזה.

וביאר המשנת יעבץ, כי האפשרות לקבל את תוספת השבת ללא תוספת יום הכיפורים תלויה בחקירה ביסוד הגדרת הזמן של תוספת שבת ויום טוב - האם זמן ה"תוספת" נחשב **כעצם יום השבת וכיום טוב לכל הדינים**, או שזמן ה"תוספת" עדיין איננו שייך לעצם יום השבת והיום טוב, אלא זהו **יום חול גמור שיש בו דינים מסויימים** שחלו עליו משעה שקיבל עליו את התוספת "שלדעת המהרש"ל דהא דמוסיפין מחול על הקודש היינו שחל קדושת שבת ויו"ט על שעה שמוסיף בערב שבת וערב יו"ט, אבל לא שמתחיל כבר יום השבת והיום של יום טוב, ואם כן ביום הכיפורים שחל בשבת, וקיבל עליו תוספת שבת ולא תוספת יום הכיפורים, שפיר אפשר לומר שחל עליו רק קדושת שבת ולא קדושת יום הכיפורים, כיון שהתוספת לא הוי כלילה וכמחר ממש, אלא שחל קדושת שבת על התוספת שהוא מיום הששי, אם כן קדושת שבת שקיבל עליו חלה על התוספת ולא קדושת יום הכיפורים. אבל לדעת הט"ז, שהתוספת הוא כלילה ומחר

ממש, אם כן לאחר שכבר חל על התוספת קדושת שבת משום שהוא כלילה ומחר ממש, הרי ממילא חלה על התוספת גם קדושת יום הכיפורים אע"פ שלא קיבל עליו תוספת יום הכיפורים".

ולפי זה צריך לומר שרעק"א נקט כשיטת הט"ז "שעיקר דין תוספת הוא שהרי זה כלילה וכמחר ממש, ואם כן ביום הכיפורים שחל בשבת, אם יקבל עליו בקידוש תוספת שבת, הרי חלה עליו גם קדושת יום הכיפורים שאסור באכילה ושתייה, ולכן אינו מקדש על הכוס, כיון שיהיה אסור לשתות מהכוס. והיינו שמצד השבת הוא באמת חייב בקידוש על הכוס, אלא שאי אפשר לו לקדש, כיון שהוא מקבל עליו קדושת היום ונאסר באכילה ושתייה. וא"כ בחולה שמותר לו לאכול ביום הכיפורים, אם חל יום הכיפורים בשבת, שפיר אפשר לומר כמש"כ הגרע"א שהוא חייב בקידוש של שבת".

בציעה על ב' ככרות ביום הכיפורים

יב. המג"א (או"ח סי' תריח ס"ק י') הביא בשם כנסת הגדולה "חולה שאכל ביום הכיפורים, בוצע על ב' ככרות". אולם המג"א עצמו כתב: "ולי נראה שאין צריך, דלא תיקנו כן ביום הכיפורים, ומכל שכן לחולה המסוכן שאין דעתו מיושבת". וביאר המחצית השקל "כיון דאינו אלא תקנת חכמים ואינה חובה כל כך, וכמ"ש מג"א סי' רנ"ד ס"ק כ"ג". כלומר, המגן אברהם לשיטתו שחייב לחם משנה הוא תקנת חכמים, סבר שחכמים לא תיקנו לחייב את החולה האוכל ביום הכיפורים לבצוע על לחם משנה. וכן מבואר בשו"ע הרב (סעי' יח) שכתב: "חולה שאכל ביום הכיפורים ונתיישרה דעתו בענין שיכול לברך ברכת המזון צריך להזכיר של יום הכיפורים בברכת המזון שיאמר יעלה ויבא בבונה ירושלים, ואם חל בשבת יאמר גם כן רצה. אבל אינו צריך לבצוע על שתי ככרות וגם אינו צריך לקדש על היין ולא על הפת, משום שלא תקנו חכמים דברים אלו ביום הכיפורים".

והוסיף המחצית השקל: "ויש טעם לדבר [שאין צורך בלחם משנה], דהא טעם זכר למן, כדאיתא בשבת (ק"ז, ב) דכתיב לקטו לחם משנה. וביום הכיפורים, נהי דלא ירד בו מן, כמ"ש התוס' ריש ביצה, מכל מקום מסברא מערב יום הכיפורים לא ירד פי שנים כמו בערב שבת, כיון דלא הוצרכו מן ליום הכיפורים, דהא צריכים להתענות". בגמרא מבואר הטעם לחיוב "לחם משנה" בשבת, זכר למן שירד "פי שנים" בערב שבת. ומסתבר כי בערב יום הכיפורים לא ירדה מנה כפולה של מן, שהרי לא נצרכו לאכילת המן ביום הכיפורים בגלל החיוב להתענות. ולכן אין חיוב "לחם משנה" בסעודתו של החולה האוכל ביום כיפור. ומסיים המחצית השקל: "ואפשר משום תינוקות וחולים נפל גם בערב יום הכיפורים לחם משנה, מכל מקום חכמים לא תיקנו לחם משנה ליום הכיפורים, כיון דהאכילה ביום הכיפורים אינו אלא דרך מקרה".

אולם טעם זה תמוה, וכפי שהקשה בליקוטי חבר בן חיים (על גליון השו"ע שם) "וצ"ע, שכתב דבערב יום הכיפורים לא היו צריכין לחם משנה, לפי שלא אכלו ביום הכיפורים. דעל כל פנים במוצאי יום הכיפורים היו צריכין למן". ויתכן כי מטעם זה כתב המור וקציעה (סי' תריח ס"ק ב) "אמנם העיקר כדעת הסובר שצריך לבצוע על שתיים כמו בשבת וי"ט, שהרי גם בו לא ירד המן, ובודאי ירד בערב יום כיפור לחם משנה". למרות שביום הכיפורים לא היה צורך במן, אך מכיון שהיו צריכים למן במוצאי התענית, ועל כן כנראה ירד המן גם בערב יום הכיפורים, ול"זכר" לירידתו צריך לבצוע על "לחם משנה" ביום כיפורים [וביישוב דברי המחצית השקל, כתב בליקוטי חבר בן חיים: "ואולי יש לומר, כיון דעכ"פ הלחם משנה

שירד בערב יום הכיפורים לא ירד [אלא] לצורך מוצאי יום הכיפורים, שוב לא שייך ביום הכיפורים עצמו לחם משנה"].

המשנה ברורה לא הביא להלכה, שיש צורך ב"לחם משנה" ביום כיפור. ולמעשה, במטה אפרים הביא את מחלוקת האחרונים הנ"ל אם חולה האוכל ביום כיפורים צריך לבצוע על ב' ככרות, ומסיק: "ולכן אם יש טורח לחולה, רשאי להקל בזה".

. . .

קדושת השבת - חיוב "פרטי" המוטל על כל אדם

יג. ונראה לענ"ד לומר סברא חדשה, מדוע חולה האוכל ביום הכיפורים שחל בשבת, חייב לקדש ולומר יעלה ויבוא ורצה והחליצנו ולבצוע על ב' ככרות.

קדושת המועדים נמסרה לבית דין, וכדברי הגמרא (ראש השנה כה, א) "אתם, אפילו שוגגים אתם אפילו מזידים אתם אפילו מוטעים". לעומת זאת השבת "קביעא וקיימא" (עי' בפסחים קיז, ב) מששת ימי בראשית, שעשה הקב"ה את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש, ואף אין בכח בית דין [שלא כבקדושת המועדים] לשנות זמן המיוסד וקדוש עוד מששת ימי בראשית. והדבר בא לידי ביטוי במטבע ברכת התפילה "מקדש השבת", לעומת "מקדש ישראל והזמנים".

ברם למרות קביעותה הנצחית של השבת מששת ימי בראשית, שאינה תלויה בבית דין, נצטוונו בתורה "לקדש" את השבת, כדברי הגמרא בפסחים (קו, א) "תנו רבנן זכור את יום השבת לקדשו, זוכרהו על היין בכניסתו, אין לי אלא בלילה, ביום מנין, תלמוד לומר זכור את יום השבת ביום". והחובה לקדש את השבת היא חיוב "פרטי" המוטל על כל אדם, אשר מחמתה חייב את התועה במדבר "לעשות שבת לעצמו", כדברי רב הונא (שבת סט, ב) "היה מהלך במדבר ואינו יודע אימתי שבת מונה ששה ימים ומשמר יום אחד", וכפי שנפסק להלכה בשו"ע (או"ח סי' שדמ סע' א) "ההולך במדבר ואינו יודע מתי הוא שבת, מונה שבעה ימים מיום שנתן אל לבו שכחתו, ומקדש השביעי בקידוש והבדלה". ולמדנו מהלכה זו, שאע"פ ששבת קבועה מששת ימי בראשית, עם זאת האדם מצווה לקדש את השבת בעצמו, ולעיתים אף יכול לקבוע שבת "פרטית" לעצמו.

נמצא איפוא, כי לעיתים השבת יכולה להיות חיוב "פרטי" ולא דווקא "כללי" [כמו לכל עם ישראל]. [ידידי רבי דוד אולבסקי, ראש ישיבת מתיבתא גור בניו יורק, הביא ראייה להגדרת השבת כחיוב "פרטי", מדברי האבני נזר על הפסוק (בראשית כו, ה) "עקב אשר שמע אברהם בקולי", ואמרו חז"ל (יומא כח, א) "קיים אברהם אבינו כל התורה עד שלא נתנה, אפילו עירוב תבשילין". ותמהו המפרשים, מה החידוש המיוחד ב"עירוב תבשילין" יותר מכל המצוות דרבנן. ותירץ האבני נזר (הובא בספר מעיינה של תורה) "לאמיתו של דבר ראוי היה להתיר הכנה מיום טוב לשבת גם בלי עירוב תבשילין, שכן השבת חמורה מיום טוב. אלא אומר הרמב"ן יש ביום טוב מעלה יתירה לעומת השבת, כיון ששבת היא קביעא וקיימא קדושתה קבועה בידי שמים, ואילו יום טוב בית דין מקדשה ליה, ישראל עצמם קובעים את קדושתו. לפיכך קדושה שישראל קובעים אותה בעצמם יש בה מעלה יתירה לעומת קדושת השבת, ומשום כך יש צורך בעירוב תבשילין. אך כל זה הוא לאחר שנצטוו ישראל על השבת, אבל אברהם אבינו אשר קיים את כל התורה מעצמו ללא כל צווי, הרי אצלו היתה גם קדושת השבת קבועה בידי אדם, וממילא לא היה ליום טוב שלו

מעלה יתירה לעומת השבת, ומותר היה להכין מיום טוב לשבת אפילו ללא עירוב תבשילין, ועם כל זאת אברהם קיים את המצוה אשר עתידים יהיו בניו לקיימה". ומבואר בדבריו, כי אברהם אבינו "קבע" את קדושת השבת).

ומעתה יש לומר, כי חולה הנאלץ לאכול ביום הכיפורים שחל בשבת, בעצם יש לו חיוב "פרטי" של שבת, בדומה להולך במדבר. ואף על פי שלכל ישראל אין חיוב של שבת באותו יום, כי לשיטת האור שמח, קדושת יום הכיפורים החלה על קדושת השבת מחייבת עינוי, ועוקרת את חיוב קידוש של שבת - כל זה ביחס לקדושת השבת הכללית, שלא חלה ביום כיפור שחל בשבת. אך ביחס לחיוב ה"פרטי" של השבת, היות והחולה צריך לאכול, יש לו חיוב "פרטי" של שבת, וכשם שההולך במדבר מקדש ומבדיל, בוצע על ב' ככרות ומזכיר שבת בברכת המזון, כך גם חולה הנצרך לאכול ביום הכיפורים מקדש ומבדיל, בוצע על ב' ככרות ואומר רצה והחליצנו ויעלה ויבוא בברכת המזון.

סוף דבר: נחלקו האחרונים האם יש חיוב קידוש ביום הכיפורים שחל להיות בשבת.

- לדעת רעק"א והחתם סופר, יש חיוב קידוש מהתורה, ולכן כל אדם צריך לכון בתפילה לצאת ידי חובה זו. וחולה הנצרך לאכול, חייב לקדש קודם שיאכל.

- לדעת האור שמח, קדושת יום הכיפורים החלה על קדושת השבת מחייבת עינוי, ולכן אין כלל חיוב קידוש של שבת. ולפיכך, הן בריא והן חולה, לא חייבים כלל בקידוש.

- לדעת הצמח צדק, מצות העינוי ביום הכיפורים מבטלת את מצות עונג שבת, אך יש הבדל בין אדם בריא, שמצות העינוי מבטלת ממנו את חיובו להתענג ואינו חייב בקידוש, לבין חולה שיש בו סכנה, שהאכילה נחשבת עבורו כמצוה ובשל כך חזר להיות מצווה במצות עונג שבת, ועליו לקדש קודם לאכילתו.

- שיטת התוספות רי"ד, שאין חיוב קידוש בליל יום הכיפורים שחל בשבת, כי אין חיוב קידוש במקום שאין חיוב סעודה. ולפי שיטתו אין צורך לכון בתפילת ערבית של יום הכפורים לצאת ידי חובת מצות הקידוש. ואילו חולה הנצרך לאכול ביום הכיפורים, המצווה לאכול, יתחייב לקדש קודם לסעודה.

בנדון קידוש לחולה הנצרך לאכול - המשנה ברורה (סי' תריח ס"ק כט) הכריע שאין לחולה לקדש מחשש ברכה לבטלה, וכן נקט לדינא הגרצ"פ פרנק.

ובנדון כוונה בתפילת ערבית לצאת ידי חובת הקידוש - הגרש"ז אויערבך וכן הובא בלוח ארץ ישראל בשם הגרי"ח זוננפלד, כתבו שראוי לנהוג כן. ומתוך כך חידש הגר"י זילברשטיין, שנשים שאינן מקפידות להתפלל תפילת ערבית כל השנה, ראוי שיתפללו ערבית בליל יום הכיפורים כדי שיצאו ידי חובת הקידוש [שמחויבות בו], אך הגר"ח פ' שיינברג כתב על חידושו "ומסתימת הפוסקים לא מצאנו כזה".

בציעה על "לחם משנה" - לדעת כנסת הגדולה והמור וקציעה, חולה האוכל ביום הכיפורים, צריך לבצוע על ב' כיכרות, ככל שבת ויום טוב. אולם המג"א ושו"ע הרב פסקו שאין צורך בכך, וכן נראה מסתימת המשנה ברורה שלא הביא להלכה שיש צורך ב"לחם משנה" ביום כיפור. ולמעשה, במטה אפרים הביא את מחלוקת האחרונים הנ"ל אם חולה האוכל ביום הכיפורים צריך לבצוע על ב' ככרות, ומסיק: "ולכן אם יש טורח לחולה, רשאי להקל בזה".

ונתבאר לעיל, כי יתכן ולחולה הנאלץ לאכול ביום הכיפורים שחל בשבת, יש חיוב "פרטי" של שבת,
ובדומה להולך במדבר, עליו לקדש ולהבדיל, לבצעו על ב' ככרות ולומר רצה והחליצנו ויעלה ויבוא
בברכת המזון.